

Агностицизм у питанні про когнітивну упередженість судового експерта

Станіслав Шептуховський

кандидат юридичних наук, головний науковий співробітник, Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України, м. Київ, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-0087-1868>, e-mail: nauka_ict@ssu.gov.ua

Віталій Оніщенко

провідний науковий співробітник, Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України, м. Київ, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-8165-0330>, e-mail: nauka_ict@ssu.gov.ua

У світовій експертології упередження судового експерта обґрунтовано розглядають як проблему, яку необхідно розв'язати. Водночас упередження, наприклад когнітивні, мають спільну природу зі знанням як таким.

Ключові слова: переконання; упередженість; експерт.

Agnosticism Regarding Cognitive Bias in Forensic Expertise

Stanislav Sheptukhovskiy, Vitalii Onischenko

The bias of a forensic expert is justifiably treated in global forensic science as a problem to be overcome. However, cognitive bias in particular shares a common nature with «prior knowledge.»

Keywords: belief; bias; expert.

Стійкою світовою тенденцією в методологічному забезпеченні експертної діяльності є протидія упередженості судових експертів. Упередженням називають психологічне явище, у якому нерелевантні чинники впливають на чиєсь сприйняття, пам'ять, інтерпретацію або висновки [1]. Таке явище є загальною владою мислення. Воно є предметом обговорення у широкому освітньому дискурсі [2]. Саме тому застосування даних психологічної науки до доволі вузького спектра опосередкування людиною спеціальних знань під час дослідження фактів об'єктивної реальності було питанням часу. Настання цього часу наблизив критичний аналіз деяких кричущих судових помилок, основу яких становили помилкові висновки експертів [1]. Виявилось, що судження експерта в принципі можуть залежати від уявлень дослідника про особу підозрюваного, гаданий спосіб скоєння злочину, думки колег, які до того проводили дослідження цього самого об'єкта тощо. Такий факт спричинив занепокоєння тих, хто звик покладатися на висновок експерта як на абсолютну істину. Судово-експертній системі довелося визнати проблему — і очолити її розв'язання. Експериментально підтверджено вразливість експертів до певного різновиду *bias* — упереджень.

Їх класифіковано, визначено рівень їхнього ризику, запропоновано шляхи керування таким ризиком [3, с. 6—7; 4—6].

Етично важливим є те, що спотворені судження не є результатом поганого сумління чи злого умислу. Як таке упередження його «носії» не усвідомлює і не контролює (цілком або значною мірою) [7]. З іншого боку, експертові закидають, що він мислить як людина: пишається своєю справою, спирається на авторитетні думки, власний досвід і методичну догму, довіряє вимірювальному обладнанню, співчуває скривдjenню, покладається на орієнтувальну інформацію.

Уважають, що ризик упередження є тим більшим, чим більше значення має суб'єктивна оцінка, чим менш апробованою і підтвердженою є методика, чим менш пильно наглядають за дослідником тощо [3, с. 7]. Зазначене можна інтерпретувати інакше: самостійний фахівець з оригінальним мисленням, інноваційними методами й високим ступенем прийняття персональної відповідальності за наслідки своїх дій — набір однозначно позитивних людських і професійних якостей — становить ризик.

Однак, чи не спостерігаємо ми спіральний ефект — коли уявлення про упередження експертів як таке не є беззаперечним?

Популярним, майже хрестоматійним прикладом неправильного відбору даних (англ. *sampling bias*) у низці дисциплін (когнітивній психології, статистиці та теорії прийняття рішень) є «упередження того, хто вижив» (англ. *survivorship bias*) [8]. У Другій світовій війні зброярі спершу хотіли посилювати броню літаків у місцях, на які припадало найбільше пробойн. Але математик пояснив: ці літаки повернулися, отже, пробойни там не критичні. Справжні слабкі місця — ті, де у літаків, що вижили, пробойн немає, бо саме там збиті літаки зазнали критичних ушкоджень. Отже, сутністю *survivorship bias* є формування висновків лише на підставі тих прикладів, що «вижили» або збереглися, ігноруючи ті, що зникли чи зазнали невдачі. У випадку з експертологією «вижили» приклади судових помилок, на підставі яких сформувалася ідея про наявність критичного, небезпечного — упередженого — способу мислення. Поза увагою лишилася статистично домінуюча решта випадків, коли результат у таких саме умовах, що спричинили упередженість, виявлявся коректним. І навпаки: дійсні проблеми є фігурою промовчання: це ті судові помилки, яких ніколи не було помічено, виправлено чи принаймні осмислено. У «виживальницькій» метафорі — літаки, що загинули. Їхні вразливості залишилися невиявленими — але від того не менш фатальними.

Чим за своєю суттю є упередження? У широкому розумінні — «нерелевантні» дані. Невизначено великий масив, сформований навчанням, знанням, досвідом. На умовивід може вплинути будь-яке засвоєне правило, кожна істина, закарбована у свідомості. Аксіоми, презумпції, еталони, переконання — усе це є перед-висновком, інтелектуальною умовою його формування. Але також — забобони, уподобання, страхи. Отже, упередження є продуктом складного механізму, суміші довіри, уявлень, досвіду, припущень тощо. Суворо кажучи, так звані *prior knowledge* — накопичені патерни, які підвищують точність судження, і *bias* — спотворення судження через нерелевантний чинник — є протилежностями. Однак академічні суперечки про їх співвідношення закінчилися спільним визнанням двох опонуючих таборів того, що провести межу між *prior knowledge* та *bias* не можна [9].

Отже, якщо межа між знанням і переконанням є такою неочевидною, послідовна боротьба з упередженнями мала би вимагати і перегляду *prior knowledge*. І лишитися в такому разі без жодної надійної опори. Адже слід би було оголосити упередженням будь-яке знання — і спеціальне знання насамперед. Оскільки будь-яке наукове знання існує у формі моделей і теорій, які час від часу переглядають. Зрештою, сама концепція судової експертизи становить надію на спеціальне знання, переконання в тому, що воно цілком відповідає стану речей. Але один метод за іншим — у балістиці, дактилоскопії, трасології — згодом ставлять під сумнів, і немає підстав уважати, що це не відбудеться із наразі валідними (включно зі стандартами «неупередженої» експертизи) методами. Якоїсь миті перед-знання виявляється хибним, неточним, а користування ним оголошують упередженням. Для такого когнітивного упередження, мабуть, має існувати спеціальна назва — наразі це просто освіта.

Осмислення негативного впливу «стартових» переконань, безумовно, є важливим напрямом розвитку експертології. Неприйнятність деяких джерел упереджень — расових, гендерних, релігійних тощо — є абсолютною. Але чи не перебільшено вагу *bias* як проблеми? Чим є здатність упередження спотворити експертизу — це її непозбутна властивість, чийсь переконливий погляд чи наукоподібний міф? Чи не буде разом із *bias* виплеснуто *prior knowledge*, експертну інтуїцію та інші переваги, які надає людський спосіб мислення?

У праві норма, яка потребує неможливого або безглузлого, моментально стає «мертвою», лишаючись без практичного застосування; реальні правовідносини таку норму обходять і оминають. Проте вона відіграє певне, звісно негативне, значення, створюючи ілюзію унормованості, нівелюючи авторитет нормотворця та спричиняючи розгубленість у її адресата. Експертологія наразі послідовно формує концепцію «неупередженої» експертизи як нову цінність, уявлення про належне, стандарт якості. Відкидаючи понад століття історії, у якій «переконання» експерта були невіддільними від його досвіду — а отже, і від «упередження».

Перелік джерел посилання

1. Tyahla M. E. Bias in Forensic Science. Thesis. *University of Illinois Chicago*. 2023. DOI: 10.25417/uic.23661672.v1 (дата звернення: 13.04.2026).
2. How to Identify Cognitive Bias: 12 Examples of Cognitive Bias / MasterClass : web. 2021. Jun 7. URL: <https://www.masterclass.com/articles/how-to-identify-cognitive-bias> (дата звернення: 13.04.2026).
3. Forensic Science Regulator Guidance. Cognitive Bias Effects. Relevant to Forensic Science Examinations. FSR-G-217. Is. 2. 90 p. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/media/5f4fc26ce90e074695f80977/217_FSR-G-217_Cognitive_bias_appendix_Issue_2.pdf (дата звернення: 13.04.2026).
4. Stewart C. K., Kukucka J. Cognitive Bias Affects Perception and Decision-Making in Simulated Facial Recognition Searches. *Behavioral Sciences*. 2025. Vol. 15 (8). Art. 1094. DOI: 10.3390/bs15081094 (дата звернення: 13.04.2026).
5. Kukucka J., Kassin S. M., Zapf P. A., Dror I. E. Cognitive bias and blindness: A global survey of forensic science examiners. *Journal of Applied Research in Memory and Cognition*. 2017. Vol. 6 (4). P. 452–459. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S2211368117300323> (дата звернення: 13.04.2026).
6. Pronin E., Lin D. Y., Ross L. The bias blind spot: Perceptions of bias in self versus others. *Personality and Social Psychology Bulletin*. 2002. Vol. 28. Pp. 369–381. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0146167202286008> (дата звернення: 13.04.2026).
7. Dror I. E. Biases in forensic experts. *Science*. 2018. Vol. 360. No. 6386. P. 243. URL: <https://www.science.org/doi/10.1126/science.aat8443> (дата звернення: 13.04.2026).
8. Eldridge S. Survivorship bias / Encyclopedia Britannica : web. 31 Dec 2024. URL: <https://www.britannica.com/science/survivorship-bias> (дата звернення: 13.04.2026).
9. Kahneman D., Klein G. *Conditions for Intuitive Expertise: A Failure to Disagree*. *American Psychologist*. 2009. Vol. 64 (6). P. 515–526. DOI: 10.1037/a0016755 (дата звернення: 13.04.2026).